

Mevâlinin Hadis Rivayetindeki Yeri (Hicrî I. ve II. Asır)

Mustafa ÖZTÜRK, Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2012, 559 sayfa.

Rukiye OĞUZAY*

Yazarın doktora çalışması olan eser, mevâlinin hadis ilmindeki etkinliğini incelemenin yanı sıra konuyla ilgili modern tartışmalara da yer veren geniş bir literatür araştırmasıdır. Kitap, giriş, üç bölüm, sonuç ve ekler kısmından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde "mevâli" kavramı geniş bir şekilde ele alınmış, araştırmanın konusu, sınırları ve metodları açıklanmış ve konuyla ilgili kaynaklara değinilmiştir. Öncelikle, "Mevâli" kavramının lugat anlamlarına yer verildikten sonra istlahî anlamlarını açıklamak üzere "Câhiliye'de Mevâli", "İslam'da Mevâli" şeklinde iki başlık konulmuştur. Her başlık altında üç farklı velâ türüne (*atâka-hilf-rahim*, *atâka-İslam-hilf*) değinilmiş, İslam dini ile beraber kavramın uğradığı anlam değişikliklerine dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda, İslam'ın gelişiyle kavramın kabile yerine din eksenli anlam kazandığına vurgu yapılmıştır (s. 28). Bununla beraber, Hulefâ-i Raşidin'den sonra özellikle Emevîler dönemiyle birlikte kavramın daha çok Arap olmayan Müslümanlar anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir. Yazarın da eserde "mevâli" kavramıyla Arap olmayan hadis râvilerini kastettiği bilgisi yanında, kullanılan kaynaklarda kişilerin etnik kökeni hakkında her zaman net ifadeler yer almadığı için "mevâli" kavramının bazen âzat edilmiş Arap Müslümanlar için kullanılmasında bazı zorluklarla karşılaşıldığına değinilmiştir (s. 29). Çalışmayı hicrî ilk iki asırla sınırlandıran yazar, Mevâlinin hadis rivâyetinde daha ziyade tâbiîn döneminde etkin olmasını ve ikinci asırdan sonra Arap-Mevâli ayrımının pek mümkün olmamasını bu sınırlandırmanın başlıca sebepleri olarak zikretmektedir (s. 29).

Kaynaklarla ilgili bilgilerde İslam dünyasında ve Batı dünyasında yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca, gerekli görülen yerlerde eserlerden nasıl yararlandığı ve eserlerin metodları gibi ilave bilgiler de okuyucuya sunulmuştur.

"Hicrî İlk İki Asırda Arap-Mevâli Münasebetleri" adını taşıyan ilk bölüm (s. 39-120), Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Raşidin döneminde mevâli konusuna başlamaktadır. Konunun girişinde mevâliyle ilgili câhiliye dönemindeki algıya ve

---

* Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

İslamî anlayışla beraber değişen bakış açısına değinilmiştir. Bu değişim, İslam'ın hedefinin Arab'ın Acemin değil, hakkı üstün kılmanın olduğu cümlesiyle açıkça ifade edilmiştir (s. 41). Benzer doğrultuda Habeşliler, Fârisiler, Mısırlı Kıptiler, Yahudiler'le ilgili örneklere/uygulamalara yer verilerek konu geniş bir şekilde ele alınmıştır (s. 42-43). Konunun devamında İslam'ın Arap-mevâli eşitliğini hedeflediği vurgusu yapılarak ve bunu destekleyen ayet ve hadisler serdedildikten sonra, "İslam'da hilf yoktur" (Dârimi, Siyer, 81; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 206) rivayetiyle ilgili dipnottaki açıklamalar ise muarız görünen hadisler hakkında soru işaretlerini gidermektedir. Konu, İslam dininin prensip olarak anlaşmaları değil, cahiliyede yapılan ve kargaşaya neden olan anlaşmaları onaylamadığı ifadesiyle aydınlatılmıştır (s. 44). Sosyal, kültürel ve ilmi, idari ve siyasi başlıklar altında konular detaylı incelenmiş bunun yanında erken dönemde "mevâli" kavramının Arap olmayan unsur anlamı kadar azat edilmiş köle manasında kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca uygulamada, kişilerin etnik kökenine değil idari ya da ilmi yeterliliklerine yani ehliyetlerine önem verildiği ortaya konulmuştur.

Emeviler dönemiyle ilgili başlıkta Câhiliye dönemi kabilecilik anlayışının tekrar ortaya çıktığı ifade edilmekle (s. 73) beraber modern tarihçilerin de tespitlerine değinilerek bunun genel-geçer bir durum olmadığı, özellikle istisnalarıyla beraber dindar halk ve ulema arasında Arap-mevâli ayırımına gidilmediği belirtilmiştir. Ayrıca bunun halifelerin anlayışlarıyla ilgili olarak, zamana dayalı ve bölgelerin özelliklerine göre de mekana dayalı farklılaştığına vurgu yapılmıştır (s. 80). Yeni fethedilen bölgelerde Araplaşma ve İslamlaşma farklılığına dikkat çekilmiş, İslam kültürünün hızlı bir şekilde yayıldığını, bununla birlikte dillerin benzer yönlerinin mevcudiyetinin ve bölgenin milliyetçilik anlayışının Araplaşmayı etkilediği ifade edilmiştir (s. 81). Kültürel yönden mevâlinin şiir ve musiki alanındaki konumlarına da yer verilmiştir (s. 87-88). İlim anlamında ise bu dönemde mevâlinin Araplardan nitelik ve nicelik yönünden üstün bir seviyede olduğu iddialarının gündeme geldiği dile getirilmiştir (s. 89). Mevâlinin siyasi-itikadi, fıkhi mezheplerin oluşumundaki rolleri ele alınmıştır. Havâric, Şia gibi fırkaların Araplar tarafından daha çok siyasi nedenlerle ortaya çıktığı, fıkhi mezheplerde ise Arap-mevâli ilişkisinin ehl-i hadis ehl-i rey ayırımında görüldüğü ifade edilmiştir. Birinci bölüm, mevâliyle ilgili önemli bir kavram olan "şuûbiyye" hareketinin detaylıca incelenmesi ile sona erdirilmiş, bu konuda oryantalistlerin yorumlarına da yer verilmiştir.

"Bölgelere Göre Mevâli Muhaddisler ve Hadis Rivayeti" isimli ikinci bölümde (s. 121-392), son derece sistemli bir konu akışı görülmektedir. Arap Yarımadası, Şam, Irak, Cezîre, Mısır, Horasan şeklinde altı bölgeye ayrıldıktan sonra her bölgenin ilim merkezlerindeki muhaddisler hakkında bilgi verilmiştir. Bölgelerin girişinde coğrafi

konum hakkında açıklama yapılmış, değerlendirme başlığı altında muhaddislerin bilgileri, sayılarıyla birlikte etnik kökenleri, dil problemleri, cerh ve tadil durumları, rivayetlerinin Kütüb-i tis'a'da bulunup bulunmaması gibi malumat topluca sunulmuştur. Bölgelerdeki ilim merkezlerinde, vefat tarihlerine göre sıralanan muhaddisler daha önce eser sahibi olup olmama özelliğine göre sınıflandırılmıştır. Her muhaddisin tespit edilebildiği kadarıyla isim, künyeleri yanında etnik kökenleri, ilmî hayatı, cerh ve tadil alimlerinin haklarındaki değerlendirmeleri, rivayetlerinin Kütüb-i tis'a'da hangi eserlerde mevcut olduğu, vefat yılı ve tarihi, hocaları, talebeleri ve varsa eserleri hakkında sırasıyla bilgi verilmiş, açıklamalar yapılmıştır. Bu sisteme bölüm boyunca sadık kalınmıştır. Ayrıca muhaddislerin biyografilerinde, başka kaynaklarda geçen bilgilerin eleştirilerine yer verilmiş, dipnotta düzeltilmeler yapılmıştır (s. 195). Muhaddislerin belirlenmesi, tercemelerinin yazılması, sistematize edilmesi eserin yoğun bir mesai sonucu oluşturulduğunu göstermektedir.

"Mevâli Râvilerden Kaynaklandığı İddia Edilen Hadis Problemleri" adını taşıyan son bölüm (s. 393-498), mevâlinin dilinin yeterli olmadığı, geçmiş kültürleriyle hadis ilmini etkiledikleri, uydurma rivayetlerle ilgileri şeklinde üç problem etrafında şekillenmiştir. Hadislerde dil ve üslup konusunda, hadislerin mana ile rivayeti ve dâhilerin hadislerle ihticac edip etmemesi tartışılmıştır. Dil hatalarıyla ilgili alt başlıklarda çarpıcı örneklere yer verilmektedir, bunun yanında lafzen rivayete önem veren muhaddislerin hatayı düzeltmeksizin rivayet etme taraftarı oldukları, doğrusuna kitabın haşiyesinde yer verilmesini uygun buldukları ifade edilmiştir (s. 406). Hicri ilk asırda sayısal olarak mevâli muhaddislerin Arap asıllı muhaddislerden az olduğu ve biyografilerine bakıldığında büyük çoğunluğunun çok küçük yaşlarda ya da doğduğu andan itibaren Arap toplumunda yetiştikleri görülmektedir. Bu nedenle gayr-i Arap muhaddislerden kaynaklanan dil problemlerinin abartılı olduğu kadar, tek yönlü olduğuna dikkat çekilmektedir. Çünkü, diğer yönden Arapça bilgisi çok iyi düzeyde olan birçok gayr-i Arap muhaddis bulunmaktadır (s. 426).

Mevâlinin geçmiş kültürlerinin İslamî ilimler üzerindeki etkisi konusu detaylıca ele alınmış, şarkiyatçıların İslam medeniyetinin mevâli unsurlar tarafından şekillendiği ve bunda o kişilerin önceki kültürel ve ilmi birikimlerinin etkin olduğu paralelinde görüşlerine yer verilmiştir. H. Motzki'nin önceleri Batılı araştırmacılarının İslam medeniyetinin daha yüksek bir kültür düzeyine sahip gayr-i Arap unsurlar tarafından şekillendiği görüşünü benimsediğine, yoğun rical araştırmaları sonunda ise Arap alimlerinin sayısının da çokluğunu gördüğüne vurgu yapılmıştır (s. 432). Başka dikkat çekilen husus da mevâli alimlerin İslam kültürü içinde yetişmesidir. Konuya paralel olarak İbn Sa'd'ın *Tabakâtü'l-kübrâ*, Zehebi'nin

Tezkiretü'l-huffaz adlı eserlerinde yapılan tetkik çerçevesinde sayısal değerlendirmelere yer verilmiş, Arap âlimlerin nicelik yönünden üstünlüğüne dikkat çekilmiştir (s. 441-443). Sayısal değerler yanında sahâbe, tabiîn ve tebe-i tabiîn dönemindeki isimlerden verilen örnek isimlerle, yabancı din ve kültürlerden nakilde bulunmuş olmalarının, önceki birikimlerden ziyade içinde oldukları ilmî atmosferden faydalanmaları ile gerçekleştiği gösterilmiştir (s. 471). Örnek metinlerde ifadelerin İslam'ın inanç esaslarıyla çelişmeyen ahlak, zühd gibi konularla ilgili olduğuna, bunun da Kur'an ve Sünnet'le geçmiş ilahi kökenli kitapların müşterek yönlerinin ortaya konulması bakımından önemine dikkat çekilmiştir (s. 463). Son olarak işlenen "Uydurma hadisler ve Mevâli" konusu, İslam düşmanlığı ve kavmiyetçilik nedenlerine bağlı başlıklarda detaylandırılmıştır. İslam düşmanlığıyla ilgili teker teker ele alınan şahıslar yanında sayısal değerlerle bunların içersinde Araplar'ın da yer aldığı ifade edilmiş ve kavmiyetçilik konusunda taassubun daha çok ikinci asırdan sonra oluştuğuna dikkat çekilerek, bunun da çalışmanın sınırları dışında kaldığı belirtilmiştir.

Sonuç bölümünde (s. 499-503) araştırmadaki konular özetlenerek, alanında ilk olma özelliğini haiz çalışmanın, mevâlinin etkilerini olumlu olumsuz yönleriyle ele alacak birçok çalışma için başlangıç niteliğinde bulunacağı vurgulanmıştır. İbn Sa'd'ın *Tabakâtü'l-kübrâ*, Zehebi'nin *Tezkiretü'l-huffaz* adlı eserlerinde geçen isimlerin yer aldığı eklerle zenginleştirilen kitap, isimler diziniyle daha kullanışlı hale gelmektedir. Gerek kitabın hacmi, gerek bibliyografyanın dört yüzü aşan kaynak mevcudiyeti eserin kapsamlı ve yoğun bir çalışmanın mahsulü olduğunu göstermektedir. Kitabın genelinde, sayısal analizlerle kıyaslama yapılması, konunun sonunda bilgilerin özet şeklinde verilmesi, yazarın özgün yorumlamaları konuyu daha açık ve anlaşılır hale getirmiştir.